

ЗАГАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ГІДРОЕКОЛОГІЇ

УДК [574.5:341.221.1/232] [477]

В.Д. Романенко

Інститут гідробіології НАН України, м. Київ

СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ ВОДНО-ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

Україна як член Міжнародного співтовариства визначає стратегічні напрями водно-екологічної політики відповідно до міжнародних рішень з цього питання. Так, Міжнародна конференція у Ріо-де-Жанейро (1991 р.) [5] звернулася до світового співтовариства із закликом про необхідність переходу на шлях до сталого розвитку, який передбачає збалансований підхід до розв'язання соціально-економічних проблем і збереження довкілля для майбутніх поколінь. Під водоресурсною складовою сталого розвитку розуміють такий стан водних об'єктів та систем їх експлуатації, при якому загроза екологічній та економічній безпеці країни виключається. При цьому збереження природних якостей водних екосистем є обов'язковою умовою їх раціонального господарського використання. Стан водних ресурсів країни повинен гарантувати забезпечення населення і різних галузей народного господарства високоякісною питною водою в необхідній кількості.

Серед європейських країн Україна за сумарним річковим стоком характеризується низькою водозабезпеченістю. За запасами місцевих водних ресурсів на душу населення в Україні призначається близько 1,0 тис. м³, а це значно менше, ніж у середньому в Європі (4,6 тис. м³). Нижча, ніж в Україні, водозабезпеченість населення тільки в Угорщині (0,8 тис. м³) та у Молдові (0,3 тис. м³). На території України формується тільки 52,4 км³ прісних вод, а решта надходить із стоком Дунаю (128 км³). Дніпра (34,4 км³), Дністра (0,8 км³), Сіверського Дінця (1,8 км³). Річки, які течуть по території декількох країн, прикордонні річки і річки змішаного типу мають статус міжнародних. За цими ознаками зазначені річки та Західний Буг відносять до міжнародних річок.

Водозбірна площа Дніпра поширюється на шість областей Російської Федерації (20% від загальної площі басейну), п'ять областей Білорусі (22%) і 19 областей України (58%). Дністер тече по території України і Молдови, Західний Буг – прикордонна річка між Україною, Польщею і Республікою Білорусь. Водний стік Сіверського Дінця формується на території Російської Федерації (44%) та України (56%). Басейн Дунаю охоплює значні території 16 європейських країн. Басейни вказаних річок відзначаються високою насиченістю промисловими, комунально-побутовими і сільськогосподарськими виробництвами, що суттєво впливає на формування якості води. Особливо це стосується п басейні Дніпра, який є великим багатогалузевим природно-господарським комплексом. Так, тільки в басейні верхнього Дніпра розміщені, крім Чорнобильської, ще чотири атомні електростанції. На р. Сейм (60 км від кордону з Україною) розташована Курська АЕС з п'ятьма блоками. На р. Десні функціонує Смоленська АЕС (чотири блоки), а в басейні Прип'яті на річках Стир і Іоринь працюють Хмельницька і Рівненська АЕС.

За насиченістю атомними електростанціями басейн верхнього Дніпра немає рівних у світовій практиці. Значну загрозу для екосистем Шацьких озер становить будівництво на території Республіки Білорусь Малоритського ксидовидобувного кар'єру. Велика його глибина (50 м) та близькість до Шацьких озер (20 км від кордону з Україною) може призвести до перерозподілу водного стоку та різкого погіршення гідрологічного режиму в Шацьких озерах. Верхів'я р. Прип'яті в недалекому майбутньому може стати великим промисловим центром з видобування мідної руди, а відповідно — і джерелом забруднення річкових вод важкими металами. Наведені приклади свідчать, що прикордонні річки сьогодні вимагають особливої уваги і міждержавного регулювання їх раціонального використання та охорони.

Отже, господарське використання водних ресурсів в умовах сталого розвитку держави повинно базуватись перш за все на опії умов формування водного стоку, припустимих рівнів їх використання, екологічно допустимого розміщення і функціонування виробництв

Затверджена Верховною Радою Постанова (1998 р.) «Про основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки» [4] передбачає розробку та впровадження екологічно обґрунтованої стратегії регулювання природокористування, інтеграцію національної політики регулювання екологічної безпеки у європейський і світовий екологічний процес. Згідно з цією стратегією сформульовані конкретні завдання на період до 2015 року. Це — поліпшення екологічного стану басейну Дніпра та якості питної води, запобігання забрудненню Чорного і Азовського морів, поліпшення їх екологічного стану, збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, розвиток природно-заповідної справи.

На реалізацію державної політики України щодо сталого розвитку спрямовані «Національна програма екологічного оздоровлення басейну Дніпра та поліпшення якості питної води» (1997 р.), Програма технічної допомоги урядом Канади «Розвиток управління навколишнім середовищем в Україні (район басейну Дніпра)». Наприкінці 2000 р. затверджена програма ООН «Підготовка стратегічної програми дій для басейну ріки Дніпро та розробка механізмів її реалізації». Програма здійснюється за участю національних (Російська Федерація, Республіка Білорусь, Україна) та міжнародних експертних груп і центрів за такими напрямками:

- біорізноманіття;
- запобігання забрудненню, «чисте» виробництво,
- законодавчі та нормативні аспекти, екопомічні механізми,
- моніторинг забруднення,
- інформаційний менеджмент;
- управління водними ресурсами

Участь у виконанні цієї програми є одним із пріоритетних напрямів діяльності наукових установ і організацій гідроекологічного профілю.

Важливим кроком до сталого розвитку є ухвалення Верховною Радою Закону «Про загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки» [2]. Під екологічною мережею розуміють єдину територіальну систему, яка включає ділянки природних ландшафтів, що підлягають особливій охороні території та об'єкти природно-заповідного фонду, курорти, лікувально-оздоровчі, рекреаційні, водозахисні, пожезохисні території та об'єкти інших типів, що визначаються законодавством України і є частиною структурних територіальних елементів екомережі природних регіонів, природних коридорів та буферних зон.

Основною метою такої програми є збереження природних екосистем, видового різноманіття рослин і тварин та їх популяцій, сприяння збалансованому і невиснажливому використанню біологічних ресурсів при здійсненні господарської діяльності. Щодо водних об'єктів необхідно забезпечити наукове обґрунтування включення до екомережі окремих водойм і водотоків, здійснення інтегрованої екологічної оцінки стану та впровадження нормативних вимог до якості води та біологічного різноманіття їх екосистем. Біологічне різноманіття можна розглядати як відображення екологічного стану водного об'єкта.

Формування національної екомережі передбачає збільшення територій за об'єктів природно-заповідного фонду. На території України (2001 р.) налічується три біосферні заповідники, 14 природних заповідників і сім національних природних парків загальною площею 2 399 тис. гектарів.

До 2005 р. екомережа території, що охороняються, повинна збільшитись до 4 255 тис. гектарів, а у 2015 р. вона буде займати площу 6 275 тис. гектарів. З огляду на ці дані, слід звернути увагу на те, що на території України нема жодного гідрологічно-гідробіологічного заповідника. Тематична спрямованість якого відігравала б винятково важливу роль у формуванні еталонних водних екосистем з їх характерною флорою і фауною.

Створення національної екомережі передбачає включення її до єдиної Всеєвропейської екомережі. Такий процес може здійснюватись завдяки об'єднанню української екомережі та екомережі Республіки Білорусь, Російської Федерації, Молдови, Польщі, Румунії, Словаччини. При цьому будуть створюватись відповідні трансграничні заповідні об'єкти. Серед них за участю України визначені, зокрема, такі:

- біосферний резерват «Східні Карпати» (Україна, Польща, Словаччина);
- Дунайський біосферний заповідник (Україна, Румунія);
- біосферний заповідник «Розточчя» (Україна, Польща);
- біосферний резерват «Західне Полісся» (Україна, Польща);
- національний парк «Прип'ять — Стохід» (Україна, Республіка Білорусь);
- біосферний резерват «Брянські та Старогутські ліси» (Україна, Російська Федерація);
- національний парк «Печенізьке поле» (Україна, Російська Федерація);

- Керченсько-Таманський заповідник «Кімеріда» (Україна, Російська Федерація).

У формуванні екомережі важливу роль відіграють річкові системи, як екокоридори. Тому екосистему річки з її внутрішньоподоймними процесами необхідно розглядати в нерозривному зв'язку з водозбірною площею, тобто підсистемами дук, лісу та рілля.

Стратегічні напрями в галузі захисту та відтворення морських екосистем відображені у Конвенції про захист Чорного моря від забруднень. Колясниця підписана у 1992 р. урядом і ратифікована Верховною Радою України у 1994 р. Вона передбачає створення юридичних основ для об'єднання зусиль країн Чорноморського басейну по збереженню довкілля Чорного і Азовського морів, раціональному використанню їх біологічних ресурсів. У Протоколах, що додаються до Конвенції, визначаються обмеження щодо надходження забруднень із джерел, розташованих на території країн Чорноморського басейну. Конвенція забороняє поховання хімічних речовин у морі та різко обмежує забруднення морських вод нафтопродуктами та іншими небезпечними для морських екосистем речовинами.

Уряд України підписав Конвенцію про запобігання забрудненню морського середовища із суден (1999 р.), яка визначає Чорне та Азовське моря спеціальними регіонами, які підлягають охороні. Враховуючи надзвичайно важливу роль Азовського і Чорного морів як транспортних магістралей, які з'єднують Україну із зарубіжними країнами, підписання судноплавної Конвенції з її екологічною спрямованістю є дійовим заходом поліпшення екологічного стану морського середовища.

Оздоровленню екосистеми Чорного моря сприяє виконання завдань Міжнародної чорноморської програми та зменшення надходжень забруднень з водозбірної площі Дунаю та Дніпра, що передбачено іншими відповідними програмами. Цій меті служать і об'єкти природно-заповідного фонду. Тільки на морському узбережжі України створено сім природних заповідників, один національний природний парк, 35 природних заказників, 32 парки-пам'ятники, 102 пам'ятники природи, їх загальна площа становить 2,8 тис. км², або близько 19% від площі прибережної смуги морів.

У призових зонах Дніпра і Дунаю розташовані Чорноморський і Дунайський біосферні заповідники, які відіграють важливу роль у збереженні біологічного різноманіття рідкісних і зникаючих видів рослин і тварин. Так, до Червоної книги України занесені чотири види осетрових: білуга, пилі, стерлядь, атлантичний осетер та чорноморський і дунайський лососі. Обмежено або повністю заборонено вилов чорноморської кефалі, барабульки, камбали-калкана, ставриди. Призупинено добування чорноморської червоної водорості філофори.

Отже, правове регулювання використання морських вод відіграє важливу роль у запобіганні надмірному забрудненню та у збереженні біологічного різноманіття морської флори і фауни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Данилишин Б.М., Дорошунцов С.І., Міщенко В.С. та ін. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України — Київ, РВПС України, 1999 — 716 с.
2. Загальнодержавна програма формування національної екологічної мережі України на 2000 — 2015 роки. Затверджено Законом України від 21 вересня 2000 р. № 1989 — III.
3. Закон України «Про охорону півкошицького природного середовища» від 26.06.1991 р.
4. Постанова Верховної Ради України № 188/98 ВР «Про основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки» від 5.03.1998 р.
5. Програма дійсвий. Повестка дня на XXI век и другие документы конференции в Рио-де-Жанейро — Женева, 1993 г.

УДК 597

М.Ю. Євтушенко

Національний аграрний університет, м. Київ

ПІДСУМКИ ТА ЗАДАЧІ ІХТІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В УКРАЇНІ НА МЕЖІ СТОЛІТЬ

Останні роки минулого століття характеризуються певним спадом розвитку як фундаментальних, так і прикладних іхтіологічних досліджень в Україні. Складні економічні умови, що склалися в державі в останні роки, не сприяли здійсненню моніторингових спостережень за станом іхтіофауни у водоймах різного типу, а також проведенню глибоких фундаментальних досліджень з різних проблем іхтіологічного напрямку. Сучасний розвиток іхтіологічних досліджень повинен бути значною мірою тісно пов'язаним з економічною та екологічною ситуацією, а також з перспективами розвитку рибогосподарської діяльності в Україні.